

HÜQUQ

UOT 340

DOI: 10.30546/EMNAA.2024.26.2.010

HÜQUQ SİSTEMLƏRİNİN FORMALAŞMASINA TƏSİR EDƏN İQTİSADI, SİYASI, HÜQUQİ AMİLLƏR

Qasimov S.Y.

Milli Aviasiya Akademiyası

Bu məqalədə hüquq sistemlərinin anlayışı və əsas xüsusiyyətləri, həmçinin hüquq sistemlərinin formalaşmasına təsir edən əsas amillərə dair müxtəlif yanaşmalardan bəhs edilmişdir. Tədqiqatda ayrı-ayrı hüquqşünas alimlərin hüquq sistemləri ilə bağlı araşdırmaları, hüquq sistemlərinin məhdud və geniş mənada anlayışlarına münasibət bildirilmişdir. Burada hüquq sisteminin məzmununa aid edilən hüquq düşüncəsi, hüquq mədəniyyəti, hüquqi tərbiyə, hüquq münasibətləri, hüquq qaydası, həmçinin hüquqi əhəmətlərə dair elmi nəzəri fikirlərə münasibətlə yanaşı, onun yaranma və formalaşmasına təsir edən fundamental müddəalara dair münasibət bildirilmişdir. Belə ki, təqdim edilən məqalədə hüquq sistemlərinin yaranması və formalaşmasında rol oynayan iqtisadi, siyasi və hüquqi amillər, onların mahiyyəti və təsir mexanizmləri təhlil edilmiş, sadalanan hər bir amilin mahiyyəti açıqlanmışdır. Məqalədə mövzuya uyğun olaraq qanunvericilik materiallarından istifadə edilmişdir. Burada həmçinin hüquq sistemlərinin formalaşması mövzusu ilə bağlı bir sıra tədqiqat əsərlərindəki elmi təhlillərə də münasibət bildirilmişdir.

Açar sözlər: *hüquq sistemləri, iqtisadi bazis, siyasi üstqurum, sinifli cəmiyyət, fakültativ əlamətlər, formalaşma prosesi, əsas amillər, dövlət formaları.*

Hüquq elmində maraq doğuran məsələlərdən biri də hüquq sistemləri ilə bağlıdır. Bu məsələ maraq doğurmaqla yanaşı, həmçinin dövlət hakimiyyətinin idarəetmə fəaliyyəti üçün də əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, hüquq sistemi konkret dövlət təsisatında hüququn mənbəyi qismində qəbul edilən normaların xarakteri və məzmunu ilə bağlıdır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “Qanunvericilik sistemi” adlanan onuncu fəslində təsbit edilmiş normalar onu göstərir ki, Respublikamızda hüququn mənbəyi qismində normativ hüquqi aktlar çıxış edir. Bu şərt daxilində isə Azərbaycan Respublikası roman german hüquq sistemli ölkələr sırasına aid edilməkdədir [1, səh. 57].

İşin məqsədi hüquq sistemlərinin formalaşmasında aparıcı rolə malik olan amillərin mahiyyətini araşdırmaq və diqqətə çatdırmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatçılar hüquq sistemini cəmiyyətin inkişafının məhsulu olan mürəkkəb və çoxşaxəli hadisə kimi də dəyərləndirirlər. O, cəmiyyətdə mövcud olan hüquqi hadisələrin bütün məcmusunu özündə birləşdirir. Yəni, hüquq sistemi cəmiyyətin və dövlətin bütün hüquqi təşkilini əks etdirən geniş kompleks kateqoriyadır. Belə ki, hüquq ədəbiyyatında hüququn özünü hüquq düşüncəsi, hüquq mədəniyyəti, hüquqi tərbiyə, hüquq münasibətləri, hüquq qaydası, həmçinin hüquqi əhəmətlər və digər mühüm dəyərlərin məcmusu kimi də ifadə edirlər. Bu yanaşmanın özünü də məqbul hesab etmək olar. Hüquq sisteminin anlayışına əhatə dairəsi geniş olan bu komponentlərin daxil olması təbiidir.

Sistem anlayışı, ümumiyyətlə müəyyən qanunauyğunluqla qruplaşdırılmanı ifadə edir. Hər bir sistem kimi, hüquq sistemi də əsas əlamətlərlə ifadə olunur. Nəzəri-tarixi hüquqa dair tədqiqat əsərlərində ümumi qəbul olunmuş tərifdə göstərilir ki, hüquq sistemi hər hansı bir dövlətin ərazisində qüvvədə olan hüquq normalarının vəhdətində və qarşılıqlı uzlaşmasında, habelə hüququn nisbətən müstəqil hissələrə bölünməsinə ifadə olunan daxili struktur quruluşudur. Əvvəla, hüquq sistemi hüquq normalarının qarışıq toplusu deyil, müəyyən qanunauyğunluğa əsasən yaranmış cəmidir. O, insanların subyektiv mülahizələri əsasında deyil, məhz ictimai münasibətlərin müəyyən obyektiv amil və şərtləri altında yaranır. Digər tərəfdən hüquq sistemi onu təşkil edən bütün sahə, institut və normalarla qarşılıqlı sıx əlaqədə fəaliyyət göstərir. O, ayrı-ayrı ölkələrdə isə tarixən yaranmış özünəməxsus hüquqi adətləri, ənənələri və müvafiq qanunvericilik qaydasında formalaşır və inkişaf edir. Bu formalaşma prosesinə həmçinin hər bir ölkənin konkret coğrafi mövqeyi, tarixi inkişafı, milli, dini, mədəni və digər özəllikləri kimi vacib faktorları da təsir göstərir [2, səh. 15].

Hüquq elmləri doktoru Habil Qurbanovun “Hüquq sistemlərinin təsnifatı” adlı elmi məqaləsində isə hüquq sistemlərinin növləri, meyarları, habelə onların müvafiq hüquq ailələrində qruplaşdırılması müxtəlif mövqələr baxımından qərb ölkələrinin müqayisəli hüquq ədəbiyyatına istinad edilərək nəzərdən keçirilmişdir. Müəllifin fikrincə dünyanın hüquq sistemlərinin əksəriyyətinin əsasında ümumi mədəniyyətlə yanaşı hüquq mədəniyyətinin elementləri də durur. Dövlətlərin hər birinin öz milli hüququna malik olması onun sosial iqtisadi, siyasi və mədəni orijinallığını əks etdirir [3, səh. 1]. Bu da öz növbəsində onların milli hüquq sistemlərinin bərqərar olması ilə nəticələnir. Milli hüquq sistemlərinin məzmununda həm dövlət formalarına xas olan, həm də bu və ya digər hüquq tipinə malik ölkə üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətlər nəzərə çarpır.

Qeyd edilən tədqiqat əsərlərindən göründüyü kimi, hüquq sistemi və hüquq sistemləri ilə bağlı anlayış və kateqoriyalar müxtəlif aspektlərdən təhlil edilmiş, onların mahiyyəti, daxili elementləri və cəmiyyət həyatındakı yeri və rolu ilə bağlı bir sıra vacib məsələlərə toxunulmuşdur. Tərəfimizdən aparılmış yeni tədqiqat işində isə yanaşma qismən fərqlidir. Belə ki, hazırkı məqalədə hüquq sistemlərinin formalaşmasına təsir edən daha köklü amillərin mahiyyətinə aydınlıq gətirilməsi, bu prosesdə onların yeri və rolunun qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Tədqiqatda çalışmışıq ki, hüquq sistemlərinin yaranmasına təsir edən iqtisadi, siyasi və hüquqi amillərin elmi-fəlsəfi və təsir-edici mahiyyətinə aydınlıq gətirək. Hesab edirik ki, hüquq sistemlərinin formalaşmasına aid edilən digər fakültativ əlamətlərə nisbətdə yuxarıda qeyd edilən amillərin təhlili fərqli yanaşma tələb edir.

Hüquq nəzəriyyəsində hər bir cəmiyyətin iqtisadi bazisi və siyasi üstqurumu barədə verilmiş biliklərə əsasən demək olar ki, hər bir ictimai iqtisadi formasiyanın mahiyyətini bilmək üçün orada mövcud olan iqtisadi bazis və siyasi üstqurum münasibətlərini bilmək xüsusi əhəmiyyətə malikdir. İqtisadi bazis, iqtisadi münasibətlərə, daha dəqiq ifadə edilsə mülkiyyət münasibətlərinə əsaslanan münasibətlər sistemindən ibarətdir. Bütün sinfli cəmiyyətlərdə iqtisadi bazis münasibətlərinin mərkəzində xüsusi mülkiyyətlə bağlı münasibətlər aparıcı rola malik olmuşdur. Belə ki, hakim sinfin mövcud cəmiyyətdə digər sinflərdən üstünlüyü, onun iqtisadi münasibətlərdəki üstünlüyü prinsipinə əsaslanmışdır. Bu o deməkdir ki, istehsal alət və vasitələri, əsas daşınmaz əmlak və digər iqtisadi dəyərlər üzərində istifadə, sərəncam, sahiblik və nəhayət mülkiyyət hüququ məhz hakim təbəqəyə məxsus olmuşdur. Sovet hüquq elminin nəzəri əsaslarına görə də dövlətə verilmiş marksist-leninçi anlayışlardan birində qeyd edilmişdir ki, “sinfli cəmiyyətlərdə dövlət iqtisadi cəhətdən hakim sinfin öz iradəsini həyata keçirmək üçün istifadə etdiyi siyasi təşkilatdır” [4, səh. 324]. Demək, iqtisadi cəhətdən hakim təşkilat iqtisadi bazis üzərində idarəçiliyi öz iradəsinə uyğun həyata keçirmək üçün uyğun hüquq normalarına zərurət yaranır. O normalara ki, hakim sinfin mülkiyyət üzərində ağılığını

əsaslandırmaqla təsdiq edə və cəmiyyətin digər təbəqələri üçün qəbul etdirə bilsin! Belə bir yanaşma quldarlıq cəmiyyətində quldarların qullar üzərində, feodal cəmiyyətində feodalların təhkimli kəndlilər üzərində, burjua cəmiyyətində kapitalistlərin fəhlə sinfi üzərində hakimiyyətinin əsas prinsiplərindən birini təşkil edir. Məlum olduğu kimi hər bir ictimai iqtisadi formasiya eyni adlı dövlət tipinə uyğun olduğu kimi, həm də onun iqtisadi bazis münasibətlərinə uyğun gəlir. Əksi o deməkdir ki, siyasi üstqurum iqtisadi bazisə uyğun gəlməyən bir məzmunla malik ola bilər. Belə bir hal isə həmin cəmiyyətin iflasa uğraması üçün əsas səbəbdir desək yanlışdır. Yuxarıda qeyd edilən bazis münasibətləri sözsüz ki, bir deyil, müəyyən dairə hüquq normaları ilə nizama salınmanı tələb edir ki, bu da özünəməxsus hüquq sisteminin formalaşmasını tələb edir.

Hüququn nəzəri-tarixi əsaslarına dair mənbələrə diqqət yetirsək görərik ki, xüsusi mülkiyyət formasının mövcud olduğu dövlətlərdə ictimai münasibətləri nizama salan normaların xarakteri və tənzimləmə xüsusiyyətləri ilə ümumi mülkiyyətin hakim olduğu cəmiyyətlərdəki hüquqi tənzimləmə tam fərqli cəhətlərə malikdir. Bu həm də həmin dövlətlərdə fərqli hüquq sistemlərinin olması anlamına gəlməyə əsas verir. Qeyd edilən əlamətlər tarixən mövcud olmuş, sosialist və kapitalist dövlət idarəetmə formalarında özünü göstərmişdir. Bu cəhəti həm normayaradıcılıq fəaliyyəti prosesində də görmək mümkündür. Belə ki, istər proqnoz xarakterli, istərsə də tətbiqi xarakterli normalar əsasında aparılan məcəllələşdirmə zamanı da iqtisadi bazis münasibətlərinin normayaradıcılığına fundamental təsiri bunu deməyə əsas verir [4].

Qeyd edilənlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, hüquq sistemlərinin formalaşmasına təsir edən ən mühüm amillərdən biri iqtisadi bazis münasibətləridir.

Hüquq sisteminin formalaşmasına təsir edən ikinci mühüm amil siyasi xarakterli münasibətlərdir. Siyasi xarakterli münasibət deyəndə nəyi başa düşmək olar? Bu zaman ilk növbədə mövcud konkret cəmiyyətdə hakim-məhkum, iqtidar-müxalifət, zəngin-yoxsul, zalım-məzlum təbəqələr arasında olan münasibət, ayrı-ayrı toplumlara məxsus hüquq və azadlıqların dairəsi, bu hüquq və azadlıqlardan istifadə-realizə imkanları, dövlət hakimiyyətinin təşkili, idarə edilməsi və dəyişdirilməsində adı çəkilən tərəflərin iştirak dərəcəsi ilə bağlı real vəziyyət başa düşülməlidir. Bəlkə də digər müəllif və tədqiqatçılar sadalanan şərtlərin sayını daha da artırmaqla bilirlər. Bizim məqsədimiz isə məsələnin əsas mahiyyətinə varmaq, onu sadə anlaşılqılı formada diqqətə çatdırmaqdan ibarətdir. Dövlət formalarının bir ünsürü olan siyasi rejimin də əsil mahiyyəti yuxarıda qeyd edilən münasibətlərin hansı müstəvidə, hansı qarşılıqlı faiz nisbətində və hansı qaydada tənzimlənməsindən asılı olaraq müəyyənəldir. Daha dəqiq desək, dövlət rejiminin demokratik və ya antidemokratik olması fikri də bu qarşılıqlı münasibətə uyğun müəyyənəldir. Burada məqsədimiz ayrı-ayrı rejimlər, onların cəmiyyət həyatındakı yeri və rolunu deyil, bu siyasi rejimlərin təşəkkül tapmasında hüquq normalarının rolu məsələsinə aydınlıq gətirməkdən ibarətdir. Yenidən qayıdaq dövlətə verilən sinfi anlayışa, “sinfli cəmiyyətlərdə dövlət iqtisadi cəhətdən hakim sinfin öz iradəsini həyata keçirmək üçün istifadə etdiyi siyasi təşkilatdır” fikrinə. İqtisadi bazis üzərində üstün mövqeyini formalaşdırmaq, saxlamaq və daha da dərinləşdirmək istəyən hakimiyyətə bu sahədə özünün siyasi ideologiyasını yaratmaq və cəmiyyətə qəbul etdirmək vacib gedişlərdən biridir. Yəni hər bir cəmiyyətə məxsus dövlətlərin öz idarəçiliyi zamanı ali məqsədi kimi prioritet hesab etdikləri ali məqsəd, o dövlətin həm də siyasi mahiyyətindən xəbər verir. Bu cəhət ayrı-ayrı iqtisadi bazis, mülkiyyət münasibətlərinin olduğu dövlətlər üçün xarakterikdir. İstər yazılı, istərsə də şifahi konstitusiyalı ölkələrdə qüvvədə olan hüquq normalarına diqqət yetirsək görərik ki, dövlət siyasətinin əsas məqsəd və prinsipləri nəinki, ali qanunlarda, həmçinin adi qanun, qanun qüvvəli aktlar və lokal xarakterli normalarda belə özünü göstərməkdədir. Qeyd edilən normaların məcmusu isə müəyyən hüquq

sisteminin formalaşmasında aparıcı rola malik olur. Bu zaman hüququn forma və məzmunca fərqli olan hər hansı bir mənbəyindən istifadə edilməsindən asılı olmayaraq yaradılan normalar sistemi məhz konkret siyasi rejimin mahiyyətinə uyğun olur. Eyni fikri antidemokratik cəmiyyətlər üçün də, demokratik rejimli cəmiyyətlər üçün də ifadə etmək məqsədəuyğun ola bilər. Tədqiqat zamanı əldə edilən qənaət onu deməyə əsas verir ki, cəmiyyətin siyasi sistemlərinin formalaşmasında rolu olan mühüm amillərdən biri də siyasi amildir!

Araşdırılması nəzərdə tutulan mövzu ilə bağlı tərtib edilən məqalədə hüquq sistemlərinin formalaşmasında əsas rolu olan amillərdən biri kimi hüquqi amil də yer almışdır. Odur ki, qeyd edilən amillə bağlı aşağıdakı fikirlərin diqqətə çatdırılmasını məqsədəuyğun hesab etmişik. Bu zaman ilk növbədə dövlət və hüququn qarşılıqlı əlaqə məsələlərinə baxmaq vacibdir. Hüquq nəzəriyyəsiindən məlumdur ki, hüquq və dövlət qarşılıqlı əlaqə və bağlılıqda olan anlayış və kateqoriyalardır. Hüquqsuz dövləti təsəvvür etmək mümkün olmadığı kimi, dövlətsiz də hüququ təsəvvür etmək çətindir. Belə ki, dövlət təsisatının şərti sxemini təsəvvürə gətirsək, burada ilk növbədə idarə edənlərlə idarə olunanlar həlledici tərəf kimi anlaşılır. Məlum olduğu kimi, hətta cəmiyyət üzvlərinin sosial bərabərliyi təmin edilmiş cəmiyyətlərdə belə idarə edənlərlə idarə olunanların hüquqi vəziyyəti eyni deyildir. Belə ki, mübaliğəsiz demək olar ki, idarə edənlər əksər hallarda həm səlahiyyət, həm iqtisadi imkan, həm də siyasi mövqe baxımından üstünlüyə malik olurlar. Bu şərti üstünlüyü “idarəedənlər” üçün yaradan ən mühüm təsir mexanizmi hüquqla bağlıdır. Qeyd edilən dairədə ictimai münasibətləri nizama salan normaların məcmusundan əmələ gələn hüquq idarə edənlərlə idarə olunanlar arasında aralıq mövqe tutur. Başqa cür desək, aşağılar həmin normalarla idarə olunur, yuxarılar isə həmin normalarla idarə edirlər. Tərəflərin hüquqi vəziyyətinin konkretləşdirilməsi, hüquq və azadlıqlar həddinin müəyyən edilməsi də normalar çərçivəsində baş verir. Dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı fəaliyyət göstərən normalar isə qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti xarakterli olmaqla idarəedənlərin iradəsinin realizə edilməsinə xidmət edən aktlardan ibarət olduğundan hesab etmək olar ki, onlar həm də idarə olunanların hüquqi statusunu müəyyən edir. Nə qədər ki, qeyd edilən iki tərəf arasında orta mövqedə olan hüquq münasibətləri nizama salmağa kifayət edir, o qədər də həmin dövlət hakimiyyəti mövcud olur. Normalar məcmusu idarəedənlər və idarəolunanlar arasındakı münasibətləri tənzimləmək üçün yetərli olmadıqda isə cəmiyyət həyatında sosial “partlayış” baş verə bilər. Yəni mövcud hüquq sisteminin iflasa uğraması ilə tarazlıq pozulur. Bu halda cəmiyyətin idarəçiliyində istifadə edilən hüquq və qanunvericilik sisteminin dəyişdirilməsi zərurəti yaranır. Tarixi təcrübə göstərir ki, konkret tarixi şəraitdən asılı olaraq hüquq sisteminin dəyişməsi şərti olaraq iki yolla baş verə bilər. Birincisi idarəedənlər tərəfindən yuxarıdan aşağı islahatlar yolu ilə, ikincisi isə aşağıdan yuxarı inqilabi mübarizələr yolu ilə baş verə bilər. Hər iki halda nəticə oxşar olur. Belə ki, hüquq sistemində vacib hesab edilən dəyişikliklər edilməklə cəmiyyətin ahəngdar idarə edilməsinin təmini prosesi reallaşır. Bu proses mövcud hüquq sisteminin qismən və ya tam dəyişdirilməsi ilə də nəticələnə bilər. Yeni formalaşan hüquq sisteminin cəmiyyət üzvlərinin istək və arzularına uyğun olub-olmamasından asılı olmayaraq, əgər bu sistem mövcud dövlət təsisatının idarəetmə fəaliyyətinin istər ölkə daxili münasibətlər, istərsə də ölkə xaricində olan münasibətlərdə tənzimlənməsini həyata keçirirsə demək olar ki, həmin dövlət üçün sözügedən hüquq sistemi məqbuldur. Ümumiyyətlə, dövlətlərin ayrı-ayrı hüquq sistemlərinə daxil edilməsi, nəzəri-elmi xarakter daşdığı kimi, həm də şərti mahiyyətə malikdir. Belə ki, tarixi təcrübə və ümumiləşmələr göstərir ki, ayrı-ayrı hüquq sistemlərinə aid edilmiş ölkələrdə aid edildikləri hüquq sistemlərindən fərqli hüquq sistemlərinin təcrübəsi və mənbələrindən istifadə edilir. Odur ki, hüquq sistemləri arasında dəqiq sərhədlər qoymağın özü də bir çox hallarda özünü doğrultmur. Məsələn, vətəndaşı olduğumuz Azərbaycan

Respublikası roman-german hüquq sistemində aid olan dövlətlər sırasında hesab edilsə də məhkəmə təcrübəsində ingilis-sakson hüquq sistemində aid məhkəmə presedentlərindən istifadə təcrübəsi də tətbiq edilməkdədir. Belə ki, hələ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında" 2019-cu il 3 aprel tarixli Fərmanından irəli gələn tələblərə uyğun olaraq mülki işlərə baxılması zamanı məhkəmə presedenti təcrübəsindən istifadə edilməsinin mümkünlüyü qeyd edilmişdir. Bu təcrübədən istifadənin mümkünlüyü Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi haqqında qanunun normalarında da nəzərdə tutulmuşdur [5].

2019-cu ildə keçirilən məhkəmə hakimiyyəti sahəsindəki islahatlardan sonra konkret işlər üzrə xarici dövlətlərin qabaqcıl təcrübəsindən (o cümlədən, presedent hüququndan) istifadə təcrübəsinin tətbiqi üçün əlçatan şərait yaranmışdır. Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin məlum fərmanının 1-ci bəndində qeyd edilmişdir: "Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinə və Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinə tapşırılsın və Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlar (İşəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyasına tövsiyə edilsin ki, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı mübahisələrin məhkəmədən kənar həlli vasitələrinin genişləndirilməsi məqsədilə, xarici dövlətlərin qabaqcıl təcrübəsi nəzərə alınmaqla ölkəmizdə səmərəli beynəlxalq arbitraj prosedurlarının təşviqinə dair birgə təkliflərini üç ay müddətində Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsinlər" [6]. Hesab edirik ki, hüquq sistemlərinin biri-birinə yaxınlaşması və mənbələrdən istifadə təcrübəsinin yaranmasına təsir edən ən mühüm amillər sırasında iqtisadi, siyasi və hüquqi amillər aparıcı xarakterə malikdir. Odur ki, hüquq sistemləri ilə bağlı aparılan elmi-tədqiqat və araşdırmalarda digər fakültativ əlamətlərlə yanaşı qeyd edilən aparıcı xarakterli amillər də nəzərə alınmalıdır.

İşin nəticəsi olaraq qeyd etmək olar ki, hüquq sistemlərinin formalaşmasında iqtisadi, siyasi və hüquqi amilləri müəyyən edici, əsas amillər hesab etmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı: "Hüquq Yayın Evi", - 2019- cu il. – s. 57-63.
2. Mirzəyev, R. "Dünyanın ən böyük hüquq sistemlərinin qısa tərfi və müqayisəsi" adlı elmi məqalə, - Bakı: - "Leqal Reform". - 01.06.2012-ci il.
3. Qurbanov, H. Hüquq sistemlərinin təsnifatı, - Bakı: - "Metafizika" jurnalı 5(2), - s. 10-28. - 2022- ci il. -s.143.
4. Məlikova, M. "Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi" dərslik, – Bakı: - "Elm və təhsil". - 1988-ci il.
5. – s. 380
6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında" Fərman. President.az. - 2019-cu il 3 aprel.
URL: <https://president.az/az/articles/view/32587>
7. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi haqqında qanun, Bakı: - E-qanun.az. - 23 dekabr 2003-cü il.
URL: <https://e-qanun.az/framework/5404>

REFERENCES

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı: "Huquq Yayın Evi". - 2019- ju il. - s.57-63.
2. Mirzeyev, R. "Dünyanın ən böyük hüquq sistemlərinin gisa tərfi və müqayisəsi" adlı elmi məqalə, Bakı: - "Leqalın Reform". - 01.06.2012-ji il.
3. Qurbanov, H. Hüquq sistemlərinin təsnifatı, Bakı: "Metafizika" jurnalı 5(2), s-10-28. - 2022-ji il.
4. Melikova, M. "Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi" dərslək, Bakı: "Elm və təhsil". - 1988- ji il.
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların derinləşdirilməsi haqqında" Fərman, - E-qanun.az. -2019-ju il 3 aprel.
6. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi haqqında qanun, Bakı: - E-qanun.az. - 23 dekabr 2003- ju il.

ECONOMIC, POLITICAL, LEGAL FACTORS AFFECTING THE FORMATION OF LEGAL SYSTEMS

Gasimov S.Y.

National Aviation Academy

This article discusses the concept and main characteristics of legal systems, as well as various approaches to the main factors that influence the formation of legal systems. In the study, the researches of individual legal scholars on legal systems, their attitude towards the concepts of legal systems in a limited and broad sense were reported. Here, along with the scientific theoretical ideas related to the content of the legal system, legal culture, legal education, legal relations, legal order, as well as the scientific theoretical ideas related to legal traditions, the fundamental provisions affecting its creation and formation have been reported. Thus, in the presented work, the economic, political and legal factors that play a role in the creation and formation of legal systems, their essence and mechanisms of influence are analyzed, and the essence of each listed factor is explained. Legislative materials were used in the article according to the topic. Here, relations were also made to the scientific analyzes in a number of research works related to the formation of legal systems.

Keywords: *legal systems, economic base, political superstructure, class society, facultative features, formation process, main factors, state forms.*

Rəyçi: *h.f.d., dos. Kərimov Ş.M.*

Müəllif haqqında məlumat

Soyadı, adı, atasının adı	İş yeri	Vəzifəsi, elmi dərəcəsi, elmi adı	Əlaqə
Qasımov Sahil Yaqub oğlu	Milli Aviasiya Akademiyası	"Hüquq" kafedrasının dosenti, h. f.d.	sahil_0560@mail.ru mob: (+994) 77 420 03 12